

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ЄДНІСТЬ СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

UNITY OF FREEDOM AND RESPONSIBILITY IN THE LEGAL AND PHILOSOPHICAL RETROSPECT

Боднарчук М.М.,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Автор демонструє дослідження єдності свободи та відповідальності у філософсько-правовій ретроспективі. Звертає увагу на те, що власне свобода та відповідальність постають не тільки як соціальні-філософські складові людського буття, але й як невід'ємні частини права. Більше того, доводиться, що свобода та відповідальність у праві набувають двох виразів: у першому – це свобода як право людини на вчинення тих чи інших дій; у другому – це відповідальність як обов'язок.

Ключові слова: єдність, свобода, відповідальність, людина, суспільство, держава, філософія права.

Автор демонстрирует исследование единства свободы и ответственности в философско-правовой ретроспективе. Обращает внимание на то, что собственно свобода и ответственность возникают не только как социально-философские составляющие человеческого бытия, но и как неотъемлемые части права. Более того, аргументируется, что свобода и ответственность в праве приобретают два выражения: в первом – это свобода как право человека на совершение тех или иных действий; во втором – это ответственность как долг.

Ключевые слова: единство, свобода, ответственность, человек, общество, государство, философия права.

The author demonstrates the research unity of freedom and responsibility in the legal and philosophical retrospect. Draws attention to the fact that, in fact, freedom and responsibility arise not only as social and philosophical components of the human being, but as integral parts of the law. Moreover, it is argued that the freedom and responsibility of the right to acquire two expressions: the first – is the freedom as a human right to perform certain actions; in the second – a responsibility as a fraction.

Key words: unity, freedom, responsibility, man, society, government, philosophy of law.

Постановка проблеми. У будь-якому громадському суспільстві особа, котра володіє свободою як особистим внутрішнім імперативом, безпосередньо впливає на історичний, світоглядний, правовий та ін. рівні розвитку суспільства загалом і держави зокрема. Якщо ж обмежити свободу особи, жорстко впливати на її свідому поведінку, то людина може перетворитися на «інструмент» у соціально-правових системах і в майбутньому завдати неабиякої шкоди як самій особистості, так і суспільству.

Вирішення проблеми єдності свободи та відповідальності у філософсько-правовій площині, як і співставлення їх у практичній діяльності та поведінці особи, має вагоме значення для того, щоб об'єктивно оцінити вчинки людини. Оминуті цю сферу не можуть ні право, ні мораль, ні філософія, ні жодні інші гуманітарні науки, зважаючи на те, що без визначення об'єктивного ступеня свободи людини не може йти мова про їх як юридичну, так і моральну складову. Якщо особа не має власної свободи дій та здатна діяти винятково з потреби, то питання про її відповідальність за вчинення тих чи інших діянь анулюється саме по собі. Це не лише актуалізує поставлену в темі наукової розвідки проблему, а й

обумовлює мету статті, що полягає у філософсько-правовому дослідженні єдності принципів свободи та відповідальності.

Стан дослідження. Окремим аспектам вивчення даної проблематики присвячено праці С. С. Алексєєва, В. С. Бліхара, В. В. Буряка, Дитриха фон Гільдебранда, В. К. Гришука, А. Ф. Карася, С. П. Кушнарєнко, Я. В. Кушнарєнко, Жака Марітена, І. І. Михайленка, П. М. Рабіновича, В. В. Середи, С. С. Сливки, Б. А. Старостина, Френсіса Фукуями та інших учених.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зауважити, що саме свобода людини дала можливість суспільству бути таким яке воно є сьогодні, не лише пристосуватись до природно-соціальних обставин об'єктивної дійсності, а й направляти їх відповідно до тих вершин та цілей, які потрібні саме йому. С. С. Алексєєв зазначає: «Свобода завжди виступає тою можливістю не зв'язаного нічим вибору, рішення, незалежного ні від кого, ні від якої зовнішньої сили, в тому числі державно-політичної» [1, с. 102].

Френсіс Фукуяма висловлює таку думку: «Ступінь свободи дій, яку організація надає підлеглому відділенню чи індивіду, – це одне з найбільш важли-

вих рішень, яке можна прийняти у сфері інституційної структури. Найбільш успішно діючі організації – це тільки ті, якими управляють дуже обдаровані індивіди, надаючи широту свободи дій, і схильні до відносно невеликого формального інституційного контролю. Правильне рішення не можна формалізувати, тому що воно залежить від врахування складних контекстуальних факторів на підставі досвіду, укладеного в узагальнених моделях людської поведінки» [2, с. 127]. Із цього випливає, що людина, яка прагне до всеосяжної свободи, завжди буде обмежена тією чи іншою мірою соціальними, правовими, політичними та ін. чинниками, що не дадуть до кінця здійснити їй задумане.

Для прикладу, на думку Жака Марітена, «[...] Суспільний благоустрій і загальний правовий порядок є сутнісними складниками загального блага політичного суспільства; але у цього загального блага є й набагато більш важливий і конкретний людський сенс, оскільки воно за своєю природою є благом людського життя для багатьох людей і є спільним як для цілого, так і для частин – для людей, до яких загальне благо повертається і які повинні отримувати від нього користь. Загальне благо – це не тільки сукупність суспільних вигод і послуг, передбачуваних організацією колективного життя, – це міцне фінансове становище, потужні збройні сили; звід справедливих законів, добрих звичаїв і мудрих установ, котрі забезпечують структуру політичного суспільства; успадкування його пам'яті про великі історичні події, його символи і славу, його життєві традиції і скарби культури. Загальне благо також із соціологічної точки зору містить у собі єдність громадянської совісті, політичних чеснот і почуття закону і свободи, діяльності будь-якого виду, матеріального процвітання і духовного багатства, успадкованої мудрості, діючої несвідомо, моральної стійкості, справедливості, дружби, щастя, чесноти і героїзму в особистому житті кожного з членів політичного суспільства. Все зазначене вище творить благо людського життя для безлічі людей тією мірою, якою передається і повертається до кожного члена суспільства, допомагаючи йому вдосконалювати його життя й особистісну свободу» [3, с. 20–21].

Розглядаючи свободу як певну людську цінність, яку людина використовує в житті, необхідно відзначити, що саме вона є невід'ємною складовою людського життя. Цінності в людському житті бувають різними, і тому кожна людина по-своєму трактує ту чи іншу цінність. Змінюючи умови свого життя та зрозумівши всю суть свободи волі, напрямів і цілей її досягнення, людина на щабель наближається до усвідомлення свого буття. На сьогодні свободу потрібно сприймати як певну властивість людини, за рахунок якої вона може вирішувати поставлені перед собою ж задачі в суспільстві, ставати більш свобідною, оцінюючи правильно свої можливості. Саме в цьому й полягає об'єктивна підстава свободи, в межах якої можемо говорити про свободу як онтологічний феномен.

Для формування соціально-правової і демократичної держави за основу беруться свобода, честь і

гідність кожної людини та громадянина. Саме тому свободу потрібно розглядати як одну з найважливіших проблем людства, в якій відтворюються всі процеси світової глобалізації. Адже свобода, передусім, пов'язана з державою і суспільством, зважаючи на відображення прагнень людей до розвитку, прогресу, вільнодумства, права вибору в кожній конкретній ситуації тощо. Зі свободою пов'язується бажання людини гармонізації та досконалості всіх суспільних, політичних та соціальних процесах. Не оминаючи таких понять, як справедливість, честь, рівність, любов, щастя, свобода входить до універсальної системи ідеалів, які, своєю чергою, найбільш чітко та зрозуміло виражають потреби людини. Разом із тим потрібно сказати, що в демократичній державі свобода завжди кристалізується відповідальністю, що коригує право людини на здійснення тих чи інших вчинків у суспільстві. Відповідальність – це немов «старша сестра» свободи, що виражає чітку межу між дозволеним та забороненим.

Основне завдання відповідальності полягає в тому, що вона унеможливує хаос та беззладдя в суспільстві (за кожним вчинком неодмінно слідує наслідок). Розглядаючи поняття «відповідальність» як соціально-філософське явище, потрібно зазначити, що воно характеризує об'єктивно-історичний процес між людиною та державою. Процес формування особистості має на меті зробити так, щоб почуття відповідальності в неї було на першому місці. Що ж стосується проблематики свободи в нинішній час, то доцільно звернути увагу на спрямованість людини до усвідомлення власної ідентичності, що постійно намагається зрозуміти теперішнє в межах майбутнього, таким чином формує стійкі та історично установлені принципи, ідеали. Фактично людина у XXI ст. не може бути абсолютно вільною, зважаючи на цілковиту «прив'язаність» до суспільства, обмеженого у своїх ресурсах і можливостях. Важливим у свободі є те, що вона дає можливість людині бути вільною, незалежною, а це, своєю чергою, забезпечує свободу вибору, свободу слова та вільного спілкування і т. д.

Б. А. Старостин зазначає: «Свобода осмислюється, простуючи до спілкування – цього нескінченно багатого світу, а чисто індивідуальний стан легко втрачає сенс. Недарма антицидності для свободи нерідко ті самі, що й для спілкування. Треба погодитися з думкою про те, що свобода стає осмисленою тільки за умови її визнання з боку інших індивідів» [4, с. 18–19]. Отже, необхідно сказати, що через спілкування, як певну мовну форму виразу свободи, людина розкриває свій внутрішній світ, чим забезпечує гармонію з іншими індивідами. Зрештою, початком свободи більшістю вченими, зазначається саме в той період, коли людина свідомо обмежує себе в діях, що безпосередньо пов'язує людину із відчуттям жалю, співчуття до іншої людини, допомагаючи в такий спосіб собі і звільняючи свій розум від жадібності, цинізму, егоїзму тощо.

Усе це підтверджує те, що саме свобода спонукає людину до вчинення тих чи інших дій, котрі показують усю суть людського буття. Більше того, сво-

бода є однією з основних цінностей людини. Кожна окремо взята людина бажає бути вільною, прагне досягнути ідеальної свободи за рахунок усього спектра людського потенціалу. Слід також, на наш погляд, виходити з того, що саме завдяки свободі людина вивчає навколишній світ, пізнає всю красу життєвих процесів. Хоча свобода сама по собі не може зробити людину повноцінним компонентом у суспільному житті, оскільки в понятті «свобода» не закладається чітких правил, адже саме в цьому разі на допомогу особі приходять «відповідальність», що накладає чіткий та послідовний механізм дій, забезпечуючи рівноправність кожного в суспільстві, накладає певні права та обов'язки з метою врегулювання діяльності всіх осіб.

Свобода – це певний моральний устрій, що виражається у формі морального спонукання, вимоги чи навіть веління. Саме вона прогнозує не лише подолання різних перешкод на шляху людини, але й свідоме обмеження конкретних бажань, котрі, своєю чергою, можуть із часом обернутись проти неї самої, а також вплинути на інших.

Говорячи про свободу винятково як про соціально-філософську категорію, варто зазначити, що філософія визначає, як саме людині вижити в цьому світі та полегшити своє життя за рахунок нових знань. Саме тому, як стверджує В. В. Буряк, «філософія являє собою універсальний вид критичної рефлексії по відношенню до загальних принципів буття, обґрунтованого знання, а також і філософського знання, яка пов'язана з проблематикою людського буття, пізнання, світового історичного процесу еволюції людини, суспільства, культури» [5, с. 10].

У філософській ідеї поняття «свобода» та «відповідальність» закладається виключно на генетичному, а саме на природному рівні, чим і зумовлюється онтологічна основа людського буття. С. П. Кушнарєнко та Я. В. Кушнарєнко пишуть: «Основою вільних вчинків людини є здатність людини до «граничних» зусиль. Саме в такого роду станах всі здібності людини сплаваються воедино і в неї виникає якісно нова здатність – свідомість. Необхідність самостійного рішення радикально в цьому випадку відрізняється від опори на авторитет традиції чи думки більшості, допускаючи інші критерії, що містять універсальний характер» [6, с. 7]. Свідома людина, мисляча, здатна за рахунок своєї волі, наполегливості, відповідальності та повноцінної свободи давати адекватну оцінку своєї діяльності та побуту в суспільстві й державі.

На рівень свободи кожної людини впливає не лише моральна сторона та положення особи в суспільстві, а й така філософська категорія, як пізнання, що розкриває людині: як існує світ? які механізми впливають на його існування? що таке буття? тощо. Тут доцільно навести слова морального філософа Дитріха фон Гільдебранда: «Починаючи міркувати про людську особистість, ми відразу ж відчуваємо, яку фундаментальну роль відіграє пізнання в її житті. Підставою всього нашого духовного життя служить унікальна здатність пізнання на всіх його ієрархічних щаблях – від простого ознайомлення

до проникнення в сутність явищ, долучаючись до всього іншого світу. Всі наші бажання і прагнення, наші радощі і печалі, свобода й обмеження, наша любов і ненависть припускають наявність пізнання, усвідомлення об'єкта наших бажань, уподобань, любові, знання про нього, розуміючого сприйняття» [7, с. 22]. Пізнання відіграє одну з найважливіших форм та процесів людського буття. За рахунок пізнання людина здатна оцінити об'єктивну дійсність, сформулювати повне уявлення щодо свого перебування у світі та осмислити той рівень свободи й відповідальності, якими вона наділена як суспільна істота. Пізнаючи навколишній світ, людина пізнає себе. Отже, свобода надана людині для того, що вона зрозуміла всю суть поступу в суспільстві та державі. Свобідна людина – не та, котра робить все необдуманно та зазіхає на свободу інших, а, навпаки, думаючи особа, котра в реальності здатна оцінити рівень своєї свободи, взяти на себе відповідальність за вчинення тих чи інших дій з метою забезпечити інших від себе ж самої. Іншими словами, свобода і відповідальність дані людині, щоб оцінити соціальну дійсність та осмислити своє буття.

Для прикладу, розглядаючи проблему відповідальності, Макс Вебер звертає увагу на те, що існує дві протилежні максими, яким підкоряється кожна етично орієнтована дія, – це «етика переконання» та «етика відповідальності». Діючи згідно з максимомою «етики переконання», людина чинить так, як повинно бути, і відповідальність у разі негативних наслідків таких дій перекладається «на світ, безглуздість інших людей чи волю Бога». Саме тому етика відповідальності за основу бере необхідність понести відповідальність за передбачувані наслідки своїх дій [8, с. 197–198]. Тому, слід зауважити, відповідальність у цього філософа формується на двох частинах, котрі є невід'ємними складовими, – формування громадянського суспільства і становлення громадянина. Мова йде про відповідальність винятково як моральну складову (суспільний і особистісний виміри) та відповідальність, що відображає свідомий вибір людини дотримуватись чітких правил (державний і особистісний виміри).

Говорячи про свободу і відповідальність у філософсько-правовій площині, потрібно підкреслити, що відповідальність є паралельністю, що її набуває людина разом зі свободою. У рамках нашого дослідження зазначимо, що відповідальність виникає як природна складова життєдіяльності людини на генетичному рівні, оскільки кожному дитину з малку вчать, як робити правильно, а як ні, за що нести й відповідальність. У цьому випадку актуалізується проблема вибору, тому що кожна людина замислюється на тим, чи потрібно дотримуватись самої відповідальності взагалі, які наслідки будуть від її порушення.

Тією чи іншою мірою необхідно відзначити таке. Свобода протягом тривалого часу трактувалася і філософами, і мислителями, і юристами винятково паралельно з категорією «необхідність» у різноманітних процесах, від протилежності до об'єднання. В іншому вимірі свобода наповнювалася глибоким

змістом, адже виступає невід'ємною частиною людини, надаючи їй елементи духовності, гармонії, любові, благополуччя тощо. Під свободою розуміли стан самовизначення індивіда, що застосовує цілі та засоби для своєї особистої діяльності, виступаючи в такий спосіб свідомим творцем свого життя. Свобода характеризується і двополярністю, через що сприймалася як явище психологічного процесу, а, з іншого боку, як виключно суспільна категорія. В останньому варіанті вона відтворюється та набирає свого прояву в поведінці людини та отримує оцінку від інших. Що ж стосується відповідальності, то доцільно звернути увагу на те, що саме за її рахунок сучасна, вільна, демократично-правова людина мала можливість еволюціонувати до наявного сьогодні рівня. Відповідальність – це соціально-філософська і філософсько-правова категорія, що виражає ставлення людини до критеріїв суспільної необхідності та обов'язків, загально-соціальних вимог, цінностей. За рахунок відповідальності людина усвідомлює всю значущість своїх дій та наслідків для суспільства, які вона може завдати свідомо чи не свідомо. З нашого погляду, відповідальність у широкому її розумінні – це не вузько юридичний, а виключно соціально-філософський термін, оскільки він виникає задовго до появи норм, приписів та законів.

Висновки. Взагалі, питання свободи та відповідальності викликало завжди дискусії в різних колах стосовно змісту цих понять. На сьогоднішній день

більшістю науковців, філософів та правників до кінця так і не з'ясовано суті цього питання, а зокрема питань, де саме починається «свобода» та де саме вона повинна закінчуватися. Це ж стосується й відповідальності, оскільки в сучасному суспільстві існує багато норм та правил, за яких може відбутись даний процес. Разом із тим філософсько-правовий вимір відповідальності полягає, з нашого погляду, в декількох аспектах: онтологічному, що відображає всю значущість та тісний взаємозв'язок між особистістю та суспільством, де відповідальність слугує об'єднуючим компонентом на шляху до формування громадянського суспільства; гносеологічному, що відображає увесь феномен відповідальності в понятійно-логічній концепції соціального пізнання за наявності прогностичних умінь, закладених у людині від народження; аксіологічному, що відтворюється за рахунок інтеріоризації суб'єктом суспільних норм, правил поведінки. Більше того, свобода та відповідальність постають не тільки як соціально-філософські складові людського буття, але й як невід'ємні частини права. Що стосується прав людини, то, наприклад, для філософа найбільш важливим є питання їх раціонального підґрунтя, а для правника – їх безпосереднє, чітке та неухильне виконання згідно з буквою закону. Свобода та відповідальність у праві набувають двох виразів: у першому – це свобода як право людини на вчинення тих чи інших дій; у другому – це відповідальність як обов'язок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С. С. Философия права. История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 1998. – 336 с.
2. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Фрэнсис Фукуяма. – М.: АСТ, 2006. – 220 с.
3. Маритен Ж. Человек и государство / Жак Маритен. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
4. Старостин Б. А. Ценности и ценностный мир / Б. А. Старостин. – М.: Спутник, 2002. – 154 с.
5. Буряк В. В. Актуальные проблемы философии / В. В. Буряк. – Симферополь: ОАО СГТ, 2006. – 116 с.
6. Античная философия: учебное пособие / С. П. Кушнарченко, Я. В. Кушнарченко [и др.]. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2003. – 58 с.
7. Гильдебранд фон Д. Что такое философия / Дитрих фон Гильдебранд. – М.: Алетейя, 1997. – 374 с.
8. Михайленко І. І. Феномен відповідальності політиків / І. І. Михайленко // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник нижньої Наддніпряни. – Вип. 25. – 2010. – С. 196–200.